

Kézdivásárhely sajtáságos településszerkezete és műemléki jelentőségű területei

(Kivonat)

A dolgozat az egyedülálló kézdivásárhelyi településszerkezet kialakulását követi nyomon a korabeli források alapján, majd körülhatárolja a műemléki jelentőségű területeket és közli az építészeti műemlékek listáját, javaslatokat téve a kívánatos rendezési tervre.

Bevezetés

„A város történeti jellegének védendő értékeit az anyagi és szellemi elemek összessége alkotja, kiváltképpen:

a) a telkekből és az utcahálózatokból adódó városszövet,

b) a város különböző területeinek: a beépített, üres és zöldterületeknek kölcsönös viszonya,

c) az épületek külső és belső formája, megjelenése, ahogyan azt a szerkezetek, tömegek, stílusjegyek, formák, anyagok, színek és díszítések kifejezik,

d) a város kölcsönhatása természetes és művi környezetével,

e) a város hivatásának – történelme során szerzett – ismertetőjegyei.

Ezen értékek bármilyen sérelme a történeti városok hitelességét ásná alá.”¹

A Román Akadémia 1955-ben elfogadott műemlékjegyzékén Kézdivásárhelyen még csak két egyedi műemlék szerepel, a kantai római katolikus templom és a minorita kolostor. 1964 után, a Velencei Karta nemzetközileg elfogadott szabályozása értelmében a műemlék fogalma nemcsak egyedi, hanem városi és falusi együttesekre is kiterjed. Ennek következményeként Romániában is már 1965-től megkezdődik a műemlékileg védett együttesek, övezetek és városrészek leltározása. Ebben az időben Segesvár,

Szeben, Medgyes, Beszterce és más városok mellett Kézdivásárhelyre is készült egy tanulmány a védett területek lehatárolására, de ekkor ez még csak a főterre és az ezt körülvevő épületek homlokzataira korlátozódott, nem véve figyelembe a város legnagyobb értékét: sajtáságos és egyedi udvarteres településszerkezetét.

A Romániai Műemléki Bizottság 1977-ben történt megszüntetése után a történeti városoktól idegen, sokszor brutális városrendezési tervek születtek. Bár Kézdivásárhelyre is készült egy ilyen terv², szerencsére megvalósítására már nem került sor.

Az 1989-es változások után újraindult a több mint egy évtizede megszakadt műemlékvédelmi tevékenység. Románia is csatlakozott a nemzetközi szabályozásokhoz, így elfogadta a Történeti Városok Védelmének Nemzetközi Kartáját is, amely 1987 óta a világ történeti városi védelmének és fejlesztésének közös irányelve.

Az a műemlékjegyzék, amelyet 1991-ben hagyott jóvá az újjalakult Országos Műemlékvédelmi Bizottság, Kézdivásárhelyre vonatkozóan már 24 műemléket és két műemléki jelentőségű területet (Főter és Degécia) nyilvánít védetté. Ezt a jegyzéket 1996-ban a helyi javaslatokat is figyelembe véve tovább bővítettük, és a műemlékvédelmi törvény jóváhagyásáig megyei tanácsi határozat alapján alkalmazzuk. Ez a lista már öt műemléki jelentőségű területet tartalmaz, és a városközpont nemzeti szinten védett övezetének a védőzónáját, amely kiterjed az egész udvarteres városszövetre. A további négy övezet helyi védettséggű.

Ezeknek a műemléki jelentőségű területeknek a lehatárolására 1990-ben készítettünk egy tanulmányt.³ A területek meghatározásánál a következő értékelési szempontokat vettük figyelembe: történeti érték, építészeti érték, a városszövet épsége, a tipológia ritkasága, az eredeti elemek aránya.

Ez a tanulmány a védett területek rehabilitációját illetően csak általános javaslatokat tartalmaz. Egy részletesebb terv, amely a város műemléki szabályozását hivatott kidolgozni, a bukaresti Urban Proiect tervezőintézet keretében készül, a Közmunkálati Minisztérium (Ministe-

mul Lucrãrilor Publice) közvetlen megrendelésére. A részletes rendezési tervek és szabályozások kidolgozása viszont évek óta késik az Országos Műemléki Törvény jóváhagyásával együtt.

A dolgozat ezek elkészültéig próbál támpontokat keresni, elemezve a városszerkezetet, felmérve az épületek fizikai állagát és műemléki-városképi értékét, kijelölve a feltétlenül megtartandókat és azokat, amelyeken változtatások esz-közölhetők, valamint az értéktelen, kicserélhető, vagy egyenesen zavaró elemeket. Erre azért van szükség mert a város fejlődése, különösen a lakásépítés szabályozások hiányában sem áll meg, és a megoldás legtöbbször az építésre van bízva. A hiány pótlására próbál az alábbi dolgozat átmenetileg útmutatóul és adatbázisként szolgálni. Nem törekszik teljességre, elsősorban helyzetet rögzít és problémákat vet fel, feltárja a gondokat és általános rehabilitációs javaslatokat tartalmaz a város védett övezeteire vonatkozóan.

1. A város történeti, gazdasági, kulturális fejlődése

1.1. A történeti város kialakulása

Kézdivásárhely Kovászna megye (a volt Háromszék vármegye) legrégebb városa, a felső-háromszéki medence központjában, a Brassót Moldvával összekötő fő kereskedelmi útvonal mentén. A mai település helyén hajdan római telep (colonia romana) állott. Már TIMON Sámuel⁴ is említi, hogy a Feketeúgy mentén volt egy Praetoria Augusta nevű római város, és ezt összehasonlító római térképén SCHEL Kézdivásárhely területére helyezi, de csak 1852-ben, az ojtói útvonal készítésekor kerülnek felszínre a település létét bizonyító római eredetű tárgyi emlékek (bélyeges téglák, vízvezetékmaradványok, halottgető kemence, edények, érmék, fegyverek).

Ezt a római települést a népvándorlás hullámai elsodorták, és több évszázadnak kellett elteltnie, ameddig a 14. században „a szomszéd falvak lakói mint központi helyre, vásárookra kezdettek egybegyűlni, mivel akkor Kézdiszékben nem volt város és ott korcsmákat, deszka- és fabódékat építettek”.⁵ Ezekről a faépületekről

ebben az időben Asserculi oppidumnak, azaz deszkavárosnak nevezik. Mivel Torja község (amely az Apor család birtoka volt és már az 1334-es pápai tizedjegyzékben is szerepel) határában épült, előbb a Torjavására (Oppidum Thoryavasar) nevet viseli.⁶ Első okleveles említése NÁDASDI Mihály székely ispánnak 1407. november 24-én kelt levele⁷, „midőn Kézdivásárhely Háromszék főhelye volt, s ott tartott Háromszék közgyűlése is”.

A település a 15. század elején kezd gyorsan fejlődni. LUXEMBURGI Zsigmond király a Földvárról 1427. május 9-én kibocsátott adománylevelében városi rangra emeli, és biztosítja azokat a kiváltságokat, amelyekkel Erdély más városai is rendelkeztek: országos és hetivásárok tartása, önkormányzati jog, adó- és vámmentesség. A következő századok folyamán a magyar királyok és az erdélyi fejedelmek megerősítik és kibővítik ezeket a jogokat. Így Mátyás király 1462-ben kiadott levelében megerősíti a Zsigmond által adott kiváltságokat, Ulászló 1507-ben minden adókötelességet megszüntet.⁸

A település HONTERUS 1532-es térképén Neumarck néven szerepel. A város mai elnevezése, Kyzdywasarhel alakban JÁNOS Zsigmond egy 1562-ben keltezett levelében jelenik meg először.

A 15–16. századokban a város a mai városmagot képező hosszúkás trapéz alakú piac-teret és az első telepesek e köré csoportosuló telkeit foglalja magába. Kézdiszék községeinek és portáinak 1567-es összeírása szerint Kézdivásárhelynek ekkor 60 portája volt. Valószínű, hogy ekkor a mai református templom helyén római katolikus templom és parókia állott. A Kézdi esperesség a közeli Moldvában levő milkói püspökség joghatósága alá tartozott. Kristóf milkói püspök 1447-ben „kyzdywasarheli esperesség” néven említi, 1518-ban Mihály milkói püspök pedig convocatoriájában „Decanatus Kyzdywasariensis”-ről tesz említést. „A templom várszerű fallal volt körülvéve, mint azt részint a HONTERUS-féle térképen való rajzból, részint pedig a bástya elnevezés hátramaradásából lehet következtetni.”⁹

1.2. A város fejlődése a 16. század közepétől a 18. századig

A 16–18. század között a település Erdély egyik fontos kézműves- és kereskedelmi központjává válik. A kézműipar fellendülése a céhek ke-retén belül a város gyors fejlődését vonja maga után. 1572-ben megalakul az első céh, a tímároké. Ezt követi 1638-ban a csizmadiák céhe, 1649-ben pedig a szűcsök és fazekasok céhe. Erdély osztrák uralom alá kerülése 1691-ben megátolja egy időre a város fejlődését és további céhek alakulását, így ezek csak nagy késéssel, a 19. században jöhetnek létre.¹⁰

A 17. században a város céhes alapon szervezett kézműves iparának és kereskedelmének védelmére BETHLEN Gábor, I. RÁKÓCZI György, II. RÁKÓCZI György és APAFI Mihály adtak kiváltságleveleket.

A lakosság egy másik fontos foglalkozása a fuvarozás volt. Oppidum Kézdivásárhely 1740-es pecsétjén és címerpajzsán szekérbe fogott ló hátán kezében ostortartó fuvaros látható, a szekérelőből három búzakalász emelkedik ki. A Brassót Moldvával összekötő fő kereskedelmi út a városon haladt át, így az itteni kézművestermékek egyre nagyobb mértékben kerültek a moldvai piacokra. A 17. század közepén Vasile Lupu és Gheorghe Ștefan moldvai vajdák engedélyekkel segítik elő a kapcsolatok élénkítését, szabad közlekedést biztosítva Moldvában a kézdívásárhelyieknek.¹¹

A város legfontosabb funkciója a kereskedelem volt. A középkorban a település fejlődése általában a többi erdélyi kézműves és kereskedelmi központhez hasonló, vásárhely jellege azonban hangsúlyozottabb ezekénél és meghatározó szerepet játszik a város térségi fejlődésében is.

Kézdivásárhely piacára öt irányból érkeztek a környező települések lakói. BÁTHORI Zsigmond 1588-ban megújítja a város vásártartási jogát, a hetivásárokat csütörtökre teszi, és még évente három országos vásártartását engedélyezi – a január 1. után következő vasárnap, Szent György napján és Szent Demeter-napon.

A gazdasági fellendülés következtében a város lakossága is megnövekedett. 1602-ben már 131

kaput írtak össze, 1614-ben a számuk 155-re emelkedett. 1721-ben a családok száma 201 volt.¹²

A művelődési élet is fejlődésnek indult. A reformátusok particula iskolájáról 1637-ből maradtak fenn adatok, Kantafalván pedig a minorita szerzetesek létesítettek rendházat és iskolát. Az 1680-ban Esztelneken alapított iskolát 1696-ban telepítették át Kantafalvára. A 18. században felépültek a minorita rendház, a római katolikus templom és a gimnázium épületei, ugyanekkor a Főtéren a 17. század elejéről való kis fatemplom helyére erődfített református templom épült. Ennek egyik bástyájában tartották a város privilégiumait. „Az ev. ref. templom két oldalán van 2 bástya forma. A déli részben levőben van a város levéltára, az északi felében levőben a templomba való bemenet felett van az ekklesia levéltára...”¹³

Az erdélyi fejedelemség másfél évszázados haladást biztosító korszakának 1691-ben az osztrák uralom vetett véget, amely a korábbi szabadságjogokat korlátozta, majd felszámolta. A madéfalvi veszedelem után, 1764-ben megszervezték a három székely határhozrendet, a II. gyalogezred parancsnokságát Kézdivásárhelyre helyezték. Az idegenek elszállásolása a városi lakosságra hárult, így ezután több kaszárnyát és tiszti lakást is építettek itt. Ezek közül a 18. század második felében épült az auditori szállás, a jelenlegi Bíróság épülete.

1.3. A város fejlődése a 19–20. században

A 19. század első felében egy újabb gazdasági fellendülés következett be a város életében. Hét új céh alakult. A század elején, 1807-ben a szíjgyártók, 1809-ben pedig a mészárosok tömörültek céhekbe. 1840 után, amikor az ebben az időszakban kibontakozó ipari forradalom már Európaszerte véget vetett a céhrendszernek, Kézdivásárhelyen még újabb céhek alakulnak: 1841-ben a szabó-, 1844-ben az üstgyártó-, az asztalos- és a puskaműves-kovács-, lakatos-, 1845-ben pedig a kalaposcéh. A legtekintélyesebbek a tímárok, a csizmadiák és a szűcsök céhei voltak.¹⁴

Ugyanekkor a várost több megpróbáltatás is érte. JANCSÓ Mózes krónikai jegyzeteiből idézve:

„1802-ben, október 26-án d.u. 1 órakeretlenes földingás volt, ekkor a föld több helyen meghasadt és kénköves víz jött ki belőle.

1805-ben fölöttébb való drágaság. A franciákkal az oroszok segédelmével had kezdetett.

1809-ben nagy insurrectio.

1812 május 12-én pünkösd vasárnap 8 óraker reggel földingás.

1816-iki nagy éhség miatt sok székely vándorolt Moldvába és Bukovinába.

1817-ben nagy drágaság és éhség volt.

1831-ben cholera pusztított és gabona szüke volt."

A legnagyobb tragédia 1834 nyarán történt, amikor szörnyű tűzvész pusztította el a város háromnegyedét. Az 558 lakóházból 421 elégett, „ritka ékességgel épült, várfallal kerített nagytemploma és tornya, papi, kántori és iskolaházai mind a lángok martalékai levének. Levéltára, pénze és nagybecsű klenódiukai a templom oldalához ragasztott északi bástyában menthetetlenül megégett, a harangok (három) megégve hullottak alá.”¹⁵

A városnak jelentős szerepe volt az 1848–49-es szabadságharcban. Ekkor „Kézdivásárhely Háromszék Párisa, Háromszék szive volt... az egész város táborra változott át, hol az izmosabb kezek fegyvert forgattak, az egész város egy gyárteleppé alakult át, hol a gyenge nők, aggok és gyermekek is a nemzet napszámósaivá lettek. Ágyúöntőde, fegyver-, lőpor- és gyutacsgyárak mint varázsütésre állottak elő.”¹⁶ Az önvédelem idején Kézdivásárhely valóban a Székelyföld arzenálja volt. Itt öntötték az ágyúk többségét (64 darabot) TÚRÓCZI Mózes rézműves mester műhelyében. Ezenkívül a városban még puskapor-, gyutacsgyártó-, salétromfőző-, ágyúgolyó-öntő-, kovács- és kereskeműhelyek működtek.

Bár a szabadságharc a várost rövid időre újból Erdély egyik központjává tette, a politikai események, amelyek a forradalom leverését követték, leállították a fejlődést. Az 1867-es kiegyezést követően az Osztrák–Magyar Monarchiában a gazdasági élet egy ideig még normális keretek között folyik. 1872 után, amikor törvénynyel számolják fel a céheket, ezek helyett új szabályzatok alapján működő ipartársulatok alakulnak. Viszont az Osztrák–Magyar Monarchia és

Románia között 1886-tól 1893-ig elhúzódozó vámháború rendkívül káros hatással volt a kézdivásárhelyi és általában a székelyföldi kisipar helyzetére. A vámháború miatt évszázados gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok kerültek veszélybe. A kézművesek ezrei hagyták el a Székelyföldet és telepedtek át Romániába.

Kézdivásárhelynek 1869-ben 4752 lakosa volt, 1885-ig ez a szám 5183-ra nőtt. A vámháború miatt 1893-ban a lakosság száma ismét 4700 körül mozgott és a század végéig tovább apadt.¹⁷

A gazdasági és társadalmi élet tovább is pangott, az első világháború végéig. A két világháború közötti időszak egy bizonyos méretű fellendülést hozott a város életébe, de jelentős fejlődés nem következett be. A második világháború újabb visszaesést hozott.

Ebben az időszakban néhány szesz- és sörgyáron kívül nem létesült itt egyetlen jelentősebb ipari vállalat sem. A századfordulón a városban a következő ipari egységek működtek: 11 szeszgyár, három sörgyár, amelyek közül a legismertebb a WELLENREITER Györgyé, három malom, egy ecetgyár, egy posztógyár, egy papírgyár, egy cserép- és téglagyár és egy szappanfőző műhely. Ezekon kívül 1928-ban egy kis fafeldolgozó vállalat is alakult.

1891-ben avatták fel a Brassó–Kovácsna–Kézdivásárhely vasútvonalat.

A múlt század végén a városban a következő intézmények működtek:¹⁸

- tanácsház
- katonai várdaház
- római katolikus parókia templommal a Kantában
- református eklézsia templommal
- görög katolikus eklézsia templommal
- római katolikus gimnázium a Kantában
- iparos tanonciskola
- elemi fiú- és leányiskolák, óvodák
- „Erzsébet” árvaleánynevelő intézet
- „Stephanie” aggmenház
- „Rudolf” kórház és Kézdiszék kórháza
- kaszinó és könyvtár
- könyvnyomda

- takarékpénztár
- gyógyszerárak
- gőz- és kádfürdő
- törvényszék, járásbíróház, adóhivatal, közjegyzőség
- vasúti állomás
- posta és távírdó
- honvéd kaszárnya

Ez utóbbi altisztképző iskolának épült, 1823–49 között itt működött a Székely Katona-nevelde. Mert az iskola tanárai és diákjai részt vettek a szabadságharcban, az osztrák önkényuralom az iskolát felszámolta.

A század elején épült a Vigadó, ahol színelőadásokat is tartottak.

2. A város térbeli fejlődése. A településszerkezet elemzése.

Kézdivásárhely a város magját képező hosszúkás trapéz alakú vásártér körül alakult ki. E köré csoportosultak a 14. századtól az első telepések keskeny, valószínűleg egyforma méretű telkei.

A 16. századra a város sajátos térbeli szerkezete nagyjából kialakult. 18. század előtti várostérképpel sajnos nem rendelkezünk, a város irattára az 1834-es nagy tűzvészben megsemmisült, sok olyan okmánnyal együtt, amelyek alapján pontosabban körvonalazható lenne a város kialakulása. A település fejlődését a 18. századtól a három katonai felmérés alapján követhetjük nyomon.

Az első katonai felmérés 1768–84 között készült térképe még azt a helyzetet rögzíti, amikor a város telkei még nagyjából osztatlanok voltak. Két párhuzamos udvartér között egy-egy család tulajdonát képező telkek húzódtak. Az udvartér általában ezeknek a nevét is viselte, így volt JANCSÓK, CSISZÁROK, BALOGHOK, SZŐCSÖK, KOVÁCSOK, RÁCZOK, stb. udvartere. Ezeket a telkeket a Fötér felé az iparosok házai zárták le, így vásárokkor az árut egyenesen a műhelyek elé lehetett kirakni. De mert ebben az időben a lakosság még földműveléssel is foglalkozott, a telkeknek volt egy hátsó kijáratuk is a mezők felé. A telkeket lehatároló, a Fötér két hosszanti oldalával párhuzamos utcákat még

századunk elején is Nyugati-, illetve Keleti Kertmege utcáknak nevezték. Ezek mentén gazdasági épületek sorakoztak.¹⁹

Kézdivásárhely nem volt erődfuttatott város. Központjából öt irányba ágaztak ki utak. Erre a kezdeti radiális úthálózatra épült rá az udvarterek első, majd második gyűrűje. Ennek következtében a város utcahálózata radiális-koncentrikus szerkezetű. A 18. századi térképen látható mind az öt kivezető út és a tér körüli udvartereket lehatároló első közlekedési gyűrű. A beépített terület ekkor a Fötér és az első gyűrű közötti területre korlátozódott, ezenkívül már beépültek a város egyes, a déli és nyugati irányba kivezető utak mentén levő telkei is. Teljesen kialakult az akkor még külön helységeket képező Kantafalva és Oroszfalu településszerkezete is.

A két következő, második és harmadik katonai felmérés térképei, a 19. század első, illetve második feléből már a maival nagyjából megegyező, teljesen kialakult településszerkezetet mutatnak. Ez az udvarteres-udvarutcsás települési rendszer egykor több erdélyi kézműiparos városnak volt a sajátossága, kialakulása a foglalkozással, a kézműiparos polgárság életmódjával és a székely örökösödési törvénnyel függ össze. Bár az oklevelek szerint itt a székelyek mellett német telepések, hospesek is voltak, és a brassói iparosok az úgynevezett „szászok útján” Kézdivásárhelyen keresztül szállították árucikkeiket Moldvába, ezenkívül a szászok jelenlétére sokáig egy Jeszken, Geszken (Gasschen) nevezetű utca is emlékeztetett, ezek alapján mégsem feltételezhető, hogy Kézdivásárhely régi településformája szász eredetű lenne.²⁰ Bizonyos mértékű szász hatás azért lehetséges, hogy közrejátszott a kialakulásában.

Kézdivásárhelyen ennek a városszerkezetnek a létrejöttéhez valószínűleg még hozzájárult a város területének a szűkösége is. A 16. században, amikor a város fejlődése megindult, minden oldalról nemesi birtokok vették körül. Az APOR, BASA, KUN és más főúri családok birtokai egészen a város határáig nyúltak. Ugyanakkor a város egyfolytában perben állott a szomszédos falvakkal a környező területekért. A tele-

pülésnek ez a körbevétele gátolta a térbeli terjeszkedést, amelynek hiányában csak a meglévő telkek oszlottak tovább. Ennek következményeként a sűrűség a város határán belül egyre nőtt. Az Erdélyben használatos osztatlan örökösödési rendtől eltérően a székely örökösödési törvény az összes leszármazott között osztotta fel a birtokot, így az udvarterek között lévő szalagtelkek egyre inkább felaprózódtak az örökösök között. „Mivel K. Vásárhelynek szűk telepedési helye lévén, utóbb mint fegyverrel szolgáló székely katonaság a különben is szűkre mért jószágokat, a jószágról katonáskorú fiak közt kénytelenségből végtelen felaprózáván, ez okból elszaporodott háznépeknek többnyire csak 8, legfeljebb 16–20 négyszögölnyi keskeny térre szorított faházaik láncszemnél is szorosabban egybekapcsolódva csaknem egész utcánként egyetlen fődél alatt állottak. A szűk házhelyek miatt külön udvarok nem lévén, hanem csak alig 2 ölnyi széles utcácskák, bejárók.”²¹

1851-től, a törvény megszűntével idegenek is betelepülhettek az udvarterek közösségébe. Ezért a családi nevek helyett számokkal kezdték jelölni az udvartereket.

1960-ban VÁMSZER Géza 71 udvarteret talált, ez a szám máig változatlan maradt.

Az udvarterek 2–4 méter széles, 25–180 méter hosszú, csak az egyik oldalukon beépített sikátorok. Többségük a Főtér körül található, de később kialakult egy külső gyűrfűl is, amelyen belül az udvarterek szabálytalanabban helyezkednek el. Ez az udvarteres települési rendszer egyedül Kézdivásárhelyen maradt fenn. Nyomait még megtaláljuk egy pár erdélyi város (pl. Marosvásárhely) úgynevezett „átjáróházaiban” és Udvarhelyen a Szűcs és Mihály utcákban. Magyarországon Sátoraljaújhely képvisel egy hasonló várostípust (erődítés nélküli piacutcs város).

Kézdivásárhelyen ennek a sajátos településszerkezetnek a fennmaradásához több tényező is hozzájárult. Ezek közül az egyiket a város fejlődésének a visszaesése a századfordulón és az ezt követő gazdasági pangás képezte, amely miatt nem kerülhetett sor nagyobb méretű városrendezésre.

Egy másik tényezőt képvisel a város polgárainak erős ragaszkodása a hagyományokhoz. Példa erre az ellenállás, amely az 1834-es nagy tűzvész után a város korszerű újjáépítését javasoló tervet fogadta. Bár az osztrák kormány százezer forint segélyt ígért a városi telkek újraosztásának feltételével, ezt a városi tanács és a polgárok egyaránt elutasították. A leégett házak tulajdonosai inkább önerőből építették újra ezeket, a régiak alapjaira. Sőt, a céhek a piac közepén lévő színt is visszaépítették az árusok számára, bár ezt a városi tanács is ellenezte tűzveszélyes volta miatt. SZENTKATOLNAI BAKK Endre így ír erről: „A Kőköből mellett levő középületek 1834 július 29-iki nagy égés alkalmával elégték. Elégett a piac közepén levő hosszú faszin is, amely ... az áruló mesteremberek számára volt építve. Az égés után az árulóhely ide sátrak alakjára deszkával fedett hosszú sikátor formára állított fel. A tanács és a város lakóinak elfogulatlanabb része, okulva az 1834. év szerencsétlen történetén, amikor az említett szin úgyszólván vezetőkül szolgált a lángoknak a város nyugati sorára való juttatására, elhatározták a színeket onnan elmozdítani, s a tanácsház udvarára áttenni. A határozat ellenállásra talált a céhbelleik részéről, megfellebezvén a királyi fő kormányshoz, de az a tanács határozatát helybenhagyta. Mínek folytán a színek 1847 őszén lerontattak, s darabjai az illető céhek által hazahordattak. A hat céh azonban sokáig nem nyugodott, megkészfítette az újonnan építendő színek tervét, s oda hatott hogy az 1848 febr. 9-én a tanács és esküdt közönség vegyes gyűlésén elhatározottat a piac közepére – ahol régente voltak – a céhek árulószíneinek újból való felépítése.”²²

A város sajátos szerkezetének a megmaradásában nagy szerepet játszott még a céhrendszer kései fennmaradása. Bár az 1872-ben hozott törvény a céheket felszámolta, az ezután alakult ipartársulatok a hagyományokat szinte napjainkig megőrizték.

A 19. században a város terjeszkedni kezdett, főként nyugati irányba, a mostani ADY Endre (volt Új) utcáig, ahol tiszti lakóépületeket emeltek. Kelet felé a város területe a volt barom-

piacig terjeszkedett ki, míg a másik két irányba a mostani MOLNÁR Józsiás (délre), illetve BOD Péter (északra) utcáig növekedett, Kanta helységet is magába foglalva. Kézdivásárhely 1849-ben egyesült Kantával, amellyel már akkor szervesen össze volt épülve. A két helységet csupán a Ráczok pataka és az efölött levő, kapuval ellátott híd választotta el. Azelőtt Kantafalva Felső-fehér megyéhez tartozó önálló helység volt.

A 20. század elején a település tovább bővült, leginkább nyugati irányba, ugyanakkor beépültek a Vasút-utca és az Oroszfalu felé vezető út mentén levő telkek is. Ezzel a folyamattal a régi városi területeknek a kialakulása befejeződött.

1956-ban közigazgatásilag Kézdivásárhelyhez csatolták Oroszfalut is, amely déli irányban körülbelül egy kilométerre fekszik a várostól. A 20. század második felében a város néhány ipari- és lakónegyeddél bővült.

3. Építészeti és művészettörténeti vizsgálatok. A városkép harmóniájának összetevői

3.1. Kormeghatározás, építészeti stílusok, műemlékek

Kézdivásárhelyen a ma is álló legrégebb épületek a 18. század elején épültek, barokk és klasszicista stílusban. 1834-ben, amikor a nagy tűzvész a város kétharmadát megsemmisítette, a Főtér házai is nagyrészt elpusztultak. Ezért ez előtti épület esetleg csak részben, az újraépült házakba beépítve ha fennmaradt. A mostani épületek a 19. század második felében és a 20. század elején épültek. Erről az időszakról ugyancsak SZENTKATOLNAI BAKK Endre könyvében találunk leírást. Eszerint a piac keleti részén volt a Kőköböl, amely 3 lábnyi magas állvány volt, kőből. A városi kikiáltó innen kiáltotta ki a vásárokat s több más kihirdetendő nevezetes dolgot. Ennek szomszédságában állottak a kereskedők boltjai és a „tolvajok kalickája”. A piac közepe táján volt egy kút, ennek közelében foglaltak helyet a tanácsház és a katonai várдахáz, ahol folyton katonasor (silbak) állott éjjel-nappal. A kút északi szomszédságában feküdtek a falábra

épített színek, ahol a céhek deszkából épített áru-lóhelyei voltak (13. ábra).

A fennmaradt múlt század végi képeken még elég sok népi formavilágú házat láthatunk. Ezek földszintes vagy emeletes, zsindelemmel borított, külső feljáróval ellátott, fatornácsos épületek voltak (14. ábra).

Ezek közül az emeletesek kőből és téglából épültek, földszintjükön bolt vagy műhely helyezkedett el a térrel közvetlen kapcsolatban, az emeleten voltak az iparosok és kereskedők lakásai. Ezt a háztípust őrzi napjainkig a tér legrégebb háza, amelyet külső festéséről Vörös-háznak neveztek el, valamint egy másik tornácsos ház a keleti oldalon.

A FINTA-házat, amely rögtön a tűzvész utáni évben épült, a 70-es években sajnos teljesen újraépítették. Bár nagyrészt az eredeti alakját kapta vissza, már nem sorolhatjuk a műemlékek közé.

A múlt század végén még kontyolt nyeregretetős, féloromfalas, népi barokk elemeket hordozó házak uralták a teret. Lassanként ezeket főleg eklektikus stílusú épületek váltották fel (15. ábra). A századforduló után néhány szecessziós építészeti elem is gazdagította a homlokzatokat.

Bár az udvarterek területe nem tartalmaz műemléki szempontból jelentősebb értékű épületeket, a zóna sajátos hangulata megőrződött. Itt többnyire földszintes, fa- és téglaházak sorakoznak, fából épült színekkel és kerítésekkel váltakozva. Néhány régi, népi jellegű zsindelemes faház is fennmaradt.

*

A későbbi házak többnyire neoklasszicista stílusban épültek. Elvértve az udvarterekben egy-egy emeletes házat is találunk.

A Kovácsszer és a Degécia területein ugyancsak népi jellegű, a 18–19. században épült faházak vannak. A másik két helyi védettséggű övezet neoklasszicista utcafrontokat tartalmaz.

A város műemlékei közül az 1850 előttiek főleg barokk és klasszicista stílusban épültek, a múlt század végén és a századfordulón pedig eklektikus stílusban. Szecessziós elemek

csak részletekben jelentkeznek, egyes homlokzatokon. A műemlékjegyzék sok népi jellegű lakóházat is tartalmaz.

Az egyedüli műemlékeken kívül három védelemre javasolt épületegyüttes is van a város területén. Ezek a következők:

– négy egymás mellett levő épület az Iskola-utcában. Ezek a 18–19. századi házakon a népi vonások a városiakkal keverednek.

– három épület az APAFI Mihály utcában, amelyek a néhai szeszgyár adminisztrációs és lakóépületei voltak.

– a TÚRÓCZI Mózes utca egy szakasza. Népi jellegű és neoklasszicista stílusú lakóházakat tartalmaz.

3.2. Karakterhordozó elemek

A sajtáságos karakterhordozó elemek nem csak az udvarteres részeknek, de a régi város egészének is megszabják a jellegét. Ezek közé az elemek közé tartoznak az udvartereket a főtérrel összekötő átjárók (szárazkapuk), a különböző formákban záródó tűzfalak, a tornácok fa- és az erkélyek kovácsoltvas mellvédei, a homlokzatokat lezáró teljes és fél oromfalak, a sötét színűre pácolt deszkaszínek és -kerítések és egyes népi ihletésű díszítő elemek a homlokzatokon.

Az egyik legjellegzetesebb képet a 42-es udvartér mutatja, amelynek egyik oldalát szinte teljes egészében egy tűzfalakkból és vakolt kőkerítésekkel álló tömör, váltakozó magasságú fal képezi.

Ezeknek az elemeknek az összhangjából születik az a sajtáságos helyi szellem, amelyhez ezeken a tárgyi és építészeti összetevőikön kívül hozzáadódnak a hagyományok, a szellemi értékek is.

Egyes karakterhordozó elemek sajnos nagyrészt eltűntek az utóbbi években. Ezek közé tartoznak az azóta felszámolt közös kutak is, amelyek VÁMSZER Géza 1961-ben készült rajzán még láthatók, és amelyek közül még létezik egy a kovácszeri Mézesdombon. Eltűnt a 6-os és a 7-es számú udvartereket összekötő emeleti fahíd is.

4. Az épületek műszaki állapota, közművesítés

A város épületállományának (nem véve figyelembe az 1950 után épült tömbházakat) körülbelül 40%-a van jó állapotban, 35%-nak az állapota közepes, kielégítő, 25%-nak pedig rossz vagy egyenesen közveszélyes. Ezeknek a rossz és nagyon rossz állapotú házaknak a többsége éppen a védett övezetekben van, főleg az udvarteres területen, a Kovácsszerben és a Degéciában. Az utóbbi években sok városképi szempontból értékes népi jellegű faház pusztult el.

A közművesítés kb. a város 70%-ra terjed ki, viszont az előbb említett területeken ez az arány csak 40% körül van (az udvarterekben például hiányzik a csatornázás). Az utcák-udvarterek burkolatai is hiányosak vagy nem megfelelőek.

5. Műemléki jelentőségű területek. A védett övezetek sajtáságos problémái

Az előbbi fejezetekben leírt előzetes vizsgálatok (történeti, építészeti, urbanisztikai stb.) alapján a következő védett övezeteket határoltuk le:

5.1. A történeti városközpont

A legfontosabb, nemzeti szinten védett övezetet a Főtér (GÁBOR Áron tér) alkotja a körülötte elhelyezkedő udvarterekkel együtt. Az első „udvartérgyűrű” a főtér körül szigorúbban védett, az ezen kívül eső udvarteres terület ekörül alkot védőzónát. Ez az övezet két különböző jellegű egységet foglal magába. Az egyiket a tér alkotja, homlokzati frontjaival együtt, míg a másik az udvartereket tartalmazó városszövet. Az egész övezet területe körülbelül 16 hektár.

Ezen a területen a következő műemlék-épületek találhatók :

- Református templom, 1782
- Vörös-ház, 1834 előtti jellegzetes népi jellegű kereskedőház
- TÚRÓCZI-ház, 1843. TÚRÓCZI Mózes rézműves mester lakóháza volt, az 1848–49-es szabadságharc alatt ágyúöntő műhely működött itt

- Székely Katonanevelde, 1819–23, klasszicista

- Kaszinó, könyvtár, az első nyomda épülete, 19. század eleje, klasszicista

- A csizmadia ipartársulat székháza, 19. század eleje, eklektikus

- A mészáros ipartársulat székháza, 1908, eklektikus

- Református parókia, 1906, eklektikus, szecessziós elemekkel

- Református felekezeti iskola, 1906, az előbbivel identikus épület

- DÉSY-ház, 1817 (az APAFI utcában található mézeskalácsos ház)

- DAKÓ-ház, 1827, népi jellegű

- Malom, 1880, eklektikus

- Takarékpénztár és gőzfürdő, 1872, eklektikus

5.1.1. A Főtér

A főtér (ma GÁBOR Áron tér) néhány csekély beavatkozást leszámítva a századfordulón kialakult arculatát őrzi. Az eltérés nem is annyira az épületállományban, mint magának a térnek a kiképzésében nyilvánul meg. A régi kockaköves burkolatot egy időben részben aszfaltra cserélték volt, szerencsére folyamatban van az előbbi visszaállítás. Megoldandó problémát jelent a tér közepén elhelyezkedő fás terület, amelyhez a város lakói ragaszkodnak, pedig zavaróan hat a tér összhangjára.

A tér homlokzati frontjaiban a század elejétől clég kevés beavatkozás történt. 1950 után a volt BOGDÁN-ház helyére a Polgármesteri Hivatal bővítéseként egy jellegtelen, de másként nem zavaró épületet emeltek, a Múzeum mellett pedig egy, a hatvanas évek építészeti jegyeit viselő, oda nem illő szolgáltatási ház épült. A hetvenes években újjáépítették a FINTA-házat.

Ami a főtér homlokzati frontjait illeti, egy mostanában állandóan felmerülő gondot jelent a földszinti lakásokból alakított új üzletek bejáratainak a megnyitása, amely sok esetben rontja a homlokzatok egyensúlyát. Hasonló probléma egyes tetőtéri beépítéseknek az igénye,

amely zavaró padlásablakokat eredményezhet (szerencsére eddig még csak egy esetben).

Az utóbbi időben a területen két esetben folytak nagyobb helyreállítási munkálatok.

A Kereskedelmi Bank helyi kirendeltségének épületén a beavatkozás sajnos csak a homlokzatra volt tekintettel (bár ezen is zavaró, tükröző felületű kirakatokat helyezett el), lerombolva az épület belső értékeit (századfordulón készült falfestés, cserépkályhák stb.).

A másik, a tér északi részéhez közel álló APAFI utcában található népi jellegű műemlékházon (DÉSY-ház) eszközölt helyreállítás viszont megfelelőnek mondható. A régen mézeskalácsos műhelyt is tartalmazó épületet az „M” műemlékhelyreállító tervezőiroda vásárolta meg és újtotta fel, követendő példát szolgáltatva mindenkinek, akinek erre lehetősége adódik.

5.1.2. Az udvarterek területe

Az udvartereket tartalmazó övezet nemzeti szinten védett területét a volt Nyugati- és Keleti Kertmege (ma Iskola és KŐRÖSI CSOMA Sándor) utcák, és az ezeket északi és déli irányban összekötő utcák határolják. Az ezt a zónát körülvevő védőövezet a később kialakult egész udvarteres városszövetet foglalja magába.

Ebben a zónában nagy gondot jelent az épületek rossz műszaki állapota, valamint a közművesítés hiányossága. Ez annál is nagyobb probléma, mivel az udvarterek sajátos világának a fennmaradásához részben az itt lakók szegénysége is hozzájárult. Ameddig az anyagi eszközök hiánya következtében az épületek karbantartása nem megfelelő és pusztulásukhoz vezet, ugyanakkor az anyagi jólét is veszélyeztetheti a kis méretű és korszerűtlen házakat. Különösen nehéz meggyőzni a tulajdonosokat arról, hogy eredeti formájukban őrizzék meg ezeket, vagy hogy legalább az új épület kövesse a régi léptékét és a telken való hagyományos elhelyezési módját.

5.2. A Kovácsszer

A Kovácsszer a főtértől északkeletre fekvő hagyományos kézműiparos terület. Előbb a kovácsok, majd a fazekasok lakták. Utchálózata

néhány zsákutcából áll, amelyek egy közös kúttal is ellátott központi terecskébe torkolnak. Ez a Mézesdomb, ahol régen a mézeskalácsosok laktak.

A népi jellegű, zsindeyes faházak a 18–19. századból származnak. Ezek közül sok elpusztult az utóbbi években, másokat gyökeresen átalakítottak. A később épült jellegtelen épületek is nagyrészt beilleszkednek a terület léptékébe.

Az övezet helyi védettségű, területe a védőövezettel együtt körülbelül egy hektár. Ez a terület az udvarterekével nagyrészt azonos problémákat vet fel. Az épületek előregedése, rossz műszaki állapota mellett a legnagyobb gondot a hagyományos funkciók elvesztése okozza.

5.3. Degécia

A másik, ugyancsak a város északi oldalán fekvő régi kézműiparos zóna a Degécia. Itt a degettes csizmákat készítették a ma már nem létező Ráczok pataka mellett. A terület összesen két udvarteret és néhány, ugyancsak 18–19. századi népi jellegű faházat foglal magába. A helyi védettségű övezet területe 0,6 hektár.

Az előbbi övezet problémái itt még fokozottabban jelentkeznek. Az utóbbi években több ház is elpusztult, az újonnan készült épületek pedig a műemléki szabályozás ellenére is zavaró léptékűek és kiképzésűek.

5.4. A Vasút utca és a PETŐFI Sándor utca védett szakaszai

Mindkét esetben egy-egy utcaszakaszt határoltunk le, amelyek városképi szempontból egységes képet mutatnak, és többnyire századeleji eklektikus polgári lakóházakat tartalmaznak. Mindkét övezetben néhány műemlékké nyilvánított épület is van. Így a Vasút utcai övezetben van a NAGY Jáfet-ház (1829), egy 1902-es neoempire lakóház, valamint egy 1836-ból származó népi jellegű lakóház. Ugyancsak ebben az övezetben van a néhai agmenháznak (ma gyermekkórház) a 19. század második feléből származó műemléképülete. Az ugyancsak itt található másik kórházépületnek történeti értéke van, kapitányi szállás volt, majd a szabadságharc alatt ágyúalkatrészeket gyártottak az udvarán.

Ennek az övezetnek a területe kb. két hektár. A terület helyi védettségű.

A másik hasonló típusú műemléki jelentőségű terület a PETŐFI Sándor utca egyik szakaszát foglalja magába. Itt is a századfordulón épült eklektikus stílusú polgári lakóházak találhatók. A zóna két műemléket tartalmaz, egy neobarokk, ma könyvtár funkciójú lakóházat és egy neoklasszicista lakóházat. Az övezet kb. egy hektárt foglal el és helyi védettségű.

6. Rehabilitációs javaslatok

6.1. Előzetes rehabilitációs tervek

A történeti városközpont rehabilitációjára 1975-ben, 1977-ben és 1982-ben készült három terv és tanulmány, az akkori Bukaresti Városgazdálkodási Intézet (I.S.L.G.C. București), keretében. Ezek a tervek természetesen az akkori időszak irányelvei szerint készültek, és bár nem javasolták a városszerkezet teljes tönkretételét, mégis elfogadhatatlan javaslatokat tartalmaznak. Felmérési munkánk a védett övezetek lehatárolására 1990-ben készült, a Sepsiszentgyörgyi Tervezőintézet munkájaként.²³ Jelenleg a bukaresti Urban Proiect tervezőintézetben készül egy részletes rehabilitációs terv.

6.2. A műemléki jelentőségű területekre vonatkozó rehabilitációs javaslatok

Az általános előírások és javaslatok egy része az összes védett övezetre vonatkozik. Így az összes történeti városrészben szükséges a történeti lépték, az utcarendszer, az utcavonalak, a telekrendszer, a beépítési mód és a jellegzetes településszerkezeti elemek megőrzése. Ugyancsak minden zónában szükséges az épületek folyamatos karbantartása, a közművesítés minden területre való kiterjesztése, a gépkocsiforgalom korlátozása. Ugyanakkor minden övezetnek megvannak a sajátos problémái, így minden területre külön szabályozások kidolgozása szükséges.

6.2.1. Javaslatok a történeti városközpont rehabilitációjához

a) A Főtér hagyományos formájának és funkciójának részleges visszaállítása

A történeti városoknak nemcsak tárgyi, táji és építészeti értékei védendők, hanem a szellemi értékek és a hagyományok is. Kézdivásárhely identitásához például szorosan hozzátartozik a kézműiparos-kereskedelmi tevékenység, valamint a heti és országos vásárok tartásának többévszázados szokása. Az utóbbi időben az országos vásárok tartásának hagyománya újra-éledőben van a téren, de erre mostani formájában és kiképzésében nem alkalmas.

Hogy a tér mostani funkciója mellett a régit is be tudja tölteni, szükséges:

- A tér közepén elhelyezkedő növényzet csökkentése. Indokolt lenne egy olyan megoldást találni, amely egyensúlyt teremt a régi állapot és a növényzet részleges megtartása között. A mostani magas fák helyett alacsonyabb bokrok és virágágyak szigetszerű elhelyezése javasolt. Ez az elrendezés nem zavarná sem a kereskedelmi tevékenységet, sem a homlokzatokra való rálátást.

- A tér régi kőburkolatának a visszaállítása. A most létező, a közlekedési sáv és a parkosított rész közötti szintkülönbség eltüntetése, egységes burkolatú gyalogoszóna létesítése.

- A forgalom részleges kiiktatása a térről. A körforgalom átalakítása, a nagyforgalmi út elterelése. Az autók parkolásának a tér északi és déli részére való korlátozása. Parkolóház létesítése a központhoz közel, de ezen kívül (az ADY Endre és a Torjai út kereszteződésénél).

- Hangulati elemek beiktatása: hagyományos lámpák, kovácsoltvas cégérek, kutak, padok, talán még a vásáros kikiáltó emelvénye is.

b) A főtér homlokzati frontjainak helyreállításához részletes rendezési terv és szabályozások kidolgozása szükséges épületenként. A vezérszíni felmérésen az épületek különböző jelöléseket kaptak történeti-építészeti értékük szerint, ez a meghatározás előzetes információt szolgáltat a tervezőnek a beavatkozás lehetséges mértékét illetően. Bármilyen szintű beavatkozásról is legyen szó, az épület értékétől függetlenül, szükséges a terv műemléki jóváhagyása.

Ezzel egyidőben szabályzatokat kell kidolgozni a lehetséges foghíjbeépítések párkány- és tetőgerinc magasságaira, a megengedett, tilos és nem javasolt anyagokra, a homlokzatok szí-

nezésére. Az új épületek, a Velencei Karta előírásai szerint mindenképpen kortárs szellemben kell, hogy épüljenek, de anélkül, hogy megzavarnák az együttes összhangját.

Javasolt a főleg '60-70-es években vágott nagy kirakatok megszüntetése, a régi típusú ablakok, üzletajtók visszaállítása. Ez lehetséges a fennmaradt régi fényképek alapján. Ugyanakkor javasolt a jellegzetes karakterhordozó elemek (tetőformák, anyagok, tagozottság, erkélyek, kovácsoltvas részletek, kapubejárók, nyílászárók, reklámcégérek stb.) alkalmazása az új épületeken, megtartása vagy visszaállítása a meglévőkn. A karakterhordozó elemek felleltározása egy külön tanulmány tárgyát képezheti.

c) A zavaró funkciók kiiktatása a városközpontból. Az állattartás, szennyező műhelyek, zajos tevékenységek betiltása.

d) Hasznosítási és helyreállítási javaslatok kidolgozása a nem megfelelő funkciójú, vagy használaton kívül álló épületek számára.

Az épületek, amelyek ezt igénylik, a következők:

- Vörös-ház. Jelenleg használatlan. Javasolt kereskedelmi, lakó vagy adminisztratív funkcióval való helyreállítása.

- Székely Katonanevelde. Jelenleg részben használatlan, részben raktár. Javasolt a Céhek és Mesterségek Múzeumának az átköltötése az épületbe, a földszinten és a belső udvarban pedig működő kézműiparos műhelyek kialakítása és a termékek árusítása.

- Múzeum. Visszakapná eredeti funkcióját, az épületet átvinné a Polgármesteri Hivatal.

- A Szülészeti-nőgyógyászati épülete. A kórház egy korszerű épületet igényelne a központon kívül. Más használat (adminisztratív, lakó) javaslata az épület számára.

- A Szálloda és a Múzeum melletti, a '60-as években épült ház teljes átalakítása, az együttesbe való illesztése.

- A Polgármesteri Hivatal visszakapná eredeti funkcióját (bank, takarékpénztár).

e) Az udvartereket magába foglaló terület rehabilitációja csak egységes rendezési terv alapján és közösségi összefogással, állami vagy alapítványi segítséggel lenne megoldható.

Az itt lakóknak nincsenek erre anyagi lehetőségeik.

Megtartandó és szigorú védelem tárgya :

– Az udvarterek utcarendszere. Az udvarterek területe nem képezheti semmiféle tömbösítés tárgyát.

– A telekrendszer, a történeti lépték. Nem elfogadhatók a több telket is elfoglaló, nagyobb léptékű épületek. Az új épületek kövessék a régiek elhelyezési módját a telken és a történeti léptékét.

– A megjelölt műemlék, műemlékjellegű és városképi értékű épületek.

Javasolt:

– A jellegzetes vonások erősítése, a diszsonáns elemek kiküszöbölése.

– A sajtóságos karakterhordozó elemek (anyagok, tetőformák, tűzfalak, függőfolyósók, díszítő elemek stb.) megtartása és használata az új épületeken is.

– Az új épületek párkány- és tetőgerinc magasságának a régiekhez való illesztése. Részletes szabályozások kidolgozása udvarterenként.

– A hagyományos funkciók visszaállítása. A kézműiparos szakmák újralesztése.

– A gépkocsiforgalom korlátozása (csak az itt lakók számára és az üzletek ellátására).

– Az udvarterek közművesítése, az épületek felújítása

6.2.2. Javaslatok a Kovácsszer és a Degécia védett övezeteire.

Mindkét terület problémái azonosak az udvarterekével, csak itt még fokozottabb a hagyományos funkcióvesztést követő pusztulás. Ezért a még fennmaradt néhány népi jellegű, zsindeles faház már csak úgy lenne megmenthető, ha alapítványi vagy tanácsi erővel megvásárolnák és hagyományos funkciójának megfelelően (kézműiparos műhely) vagy muzeális célra állítanák helyre. Az itt épült új lakóházak, főként a Degéciaiban, zavaró léptékűek és kiképzésűek. Célszerű lenne a még fennmaradt házakat műemlékké nyilvánítani, bár anyagi eszközök hiányában megmentésük így sem biztosított. Az előbbieken kívül a rehabilitációs javaslatok meggyeznek az udvarterek területére vonatkozókkal.

6.2.3. Javaslatok a Vasút és a PETŐFI Sándor utca védett szakaszaira

Ezek a védett övezetek kevesebb problémát vetnek fel, mint az előbbiek. Az épületek műszaki állapota jobb, a közművesítés és az útburkolatok is megfelelőek.

Javasolt :

– Az értékes épületek szigorú védelme, műemléki felügyelete.

– Az új épületek elhelyezése a telken a sajtóságos beépítési módot kövesse.

– Az új épületek párkány- és tetőgerinc magasságai ne haladják meg a régi épületekéit.

– A házak homlokzati kiképzése ne legyen diszsonáns a meglévő épületekkel szemben és vegyen át karakterhordozó elemeket (de nem az épületek korát megtevészto módon) a meglévőkötől.

6.3. Záradék

Az összes védett övezet és épületeggyüttes, az egész régi városszövet megörzéséhez szükséges lenne egy jól működő műemlékvédelmi törvény életbelépése, valamint helyi előírások, szabályozások és részletes rendezési tervek kidolgozása területenként. Nem utolsósorban szükséges lenne az itt élő tulajdonosok anyagi megsegítése és olyan megfelelő szemlélettel rendelkező befektetők keresés akik a műemléki megszorítások ellenére is hajlandók az épületeket helyreállítani és rendeltetésüknek megfelelően használni. Végül, a Történeti Városok Nemzetközi Kartáját idézve, „a megörzés csak akkor lehet sikeres, ha az egész város lakossága részt vesz és közreműködik benne, ezért minden eszközzel erre kell ösztönözni, és felkelteni a nemzedékek felelősségtudatát. Soha sem szabad szem elől téveszteni, hogy a történeti városok és városnegyedek megörzése elsősorban lakóikra tartozik.”

Függelék 1.

Kézdivásárhely műemlékjegyzéke (építészeti műemlékek)

1. Kantai barokk műemlékegyüttes²⁴
- 1a. Római katolikus templom, 1722–1792
- 1b. Minorita rendház, 1740–1828
- 1c. Barokk kapu, 1807
3. Kantai gimnázium, 1751, klasszicista
4. Ortodox templom, 1754, a felekezeti iskola épületével, 1838–1845
5. Árvaház (1873 előtti órnagyi szállás), 19. század eleje, klasszicista
6. TÚRÓCZI-ház, 1843. Az 1848–49-es szabadságharc alatt ágyúöntő műhely működött az épületben
7. Törvényszék, 18. század közepe, klasszicista
8. Székely Katonanevelde, 1819–1823, klasszicista
9. Kaszinó, könyvtár, nyomda, 19. század eleje, klasszicista
10. Állami elemi iskola (jelenleg BOD Péter Líceum), 1896, neoklasszicista
11. Aggmenház (jelenleg gyermekkórház), 1897, eklektikus
12. Takarékpénztár és gőzfürdő, 1872, eklektikus
13. A ciszmadia ipartársulat székháza, 19. század eleje, eklektikus
14. A mészáros ipartársulat székháza, 1908, eklektikus
15. Református parókia, 1906, eklektikus
16. Református felekezeti iskola, 1906, eklektikus
17. Vörös-ház, 1834 előtti
18. DÉSY-ház, 1817
19. DAKÓ-ház, 1827
20. GYÖRGYJAKAB-ház, 1836
21. NAGY Jáfet-ház, 1829
22. WERTÁN-ház, 1902
23. Neoklasszicista lakóház a PETÓFI utcában, 1903
24. Neobarokk lakóház a PETÓFI utcában, 1835
25. Ibid., 19. század
26. TÚRÓCZI-család háza, 19. század eleje, udvarház típusú
27. TÖRÖK sörgyára, 1862
28. Malom, 1880

Függelék 2.

A védett övezetek határai

I. Történeti városközpont

Délnyugat: KOSSUTH Lajos utca 3. sz., Iskola utca 1. sz.
Nyugat: Iskola utca

Észak: Mester utca, Ősz utca 15. és 24. sz., a VÁSÁRHELYI Péter utca 5. sz. és az APAFI Mihály utca 7. számokat összekötő egyenes

Észak: Domb utca

Kelet: KÖRÖSI CSOMA Sándor utca

Dél: A Székely Katonanevelde déli telekhatára, a 32-es Udvarter és a Vasút utca közötti utcafront, KOSSUTH Lajos utca

II. Kovácsszer

Az övezet a Kovácsszer utcát tartalmazza, és a Domb utca egy szakaszát

III. Degécia

Tavaszi-utca egy szakasza, 62-es és 63-as udvarterek

IV. PETÓFI Sándor utca a 4–20. és a 7–17. számok közötti szakasz

V. Vasút utca 14–24. és 19–33. számok közötti szakasz

VI. A műemléki jelentőségű területek védőövezete

Északkelet: a Híd utca és a VÁSÁRHELYI Péter utca kereszteződése, VÁSÁRHELYI Péter utca a Rózsa-palló utcáig, Kanta utca 10–23. számok telkeinek keleti és északi határai

Északnyugat: NAGY Mózes utca 5–8 sz., Tavasz utca, Rác utca a 16. számig, a Rác utca kereszteződése az ADY Endre utcával

Nyugat: ADY Endre utca 3–39. sz., ADY Endre utca kereszteződése a DÓZSA György utcával, DÓZSA György utca a 9. számig, PURCZEL utca. PURCZEL utca kereszteződése a Béke utcával, Béke utca 16–38.

Dél: Béke utca 25. sz., a JÓZSIÁS kert déli telekhatára, Vasút utca 30–37.

Délnyugat: BEM József utca 17–37., Nemere utca 3. sz., 31-es Udvarter 5. sz., Függelenség utca 10. sz., BEM József utca 1sz., Tudor VLADIMIRESCU utca 1–14. sz., Tudor VLADIMIRESCU utca 23. sz. a Barompiac utca kereszteződéséig. Barompiac utca 14–18. sz., Híd utca nyugati homlokzati frontja.

Jegyzet

1. A történeti Városok Védelmének Nemzetközi Kartája, 2-es pont, Washington, 1987
2. Studiu de reabilitare zona centrală Tg. Secuiesc, Proiect I.S.L.G.C. București, 1977
3. C.P.J. Cuvassna, Zone istorice Tg. Secuiesc, Pr. nr. 37/1990
4. TIMON 1733, Cap. XV. Epist. 1
5. ORBÁN 1869, 129. old.
6. SZENTKATOLNAI BAKK 1896, 21. old.
7. SZABÓ K., Székely Oklevéltár, I. köt. 102. old.
8. SZENTKATOLNAI BAKK 1896, 24. old.
9. Idem, 42–43 old.
10. INCZE László, Céhek és céhhagyományok Kézdivásárhelyen, in: SYLVESTER, INCZE 1972, o.n.
11. INCZE 1997, 9. old.
12. CSEREY, INCZE, BINDER 1993–94, Kézdivásárhely I. Háromszék, 1993. szept.

13. KÁLLAY Ferenc, Hist. Ért., 1829. 123. old.
14. INCZE László, i.m., o.n.
15. SZ. BAKK Endre id. JANCSÓ Mózes krónikai jegyzeteiből, in: SYLVESTER, INCZE 1972, o.n.
16. ORBÁN 1869, 101. old.
17. CSEREY, INCZE, BINDER 1993-94, Kézdivásárhely V., Háromszék, 1993. okt. 2.
18. SZ. BAKK Endre leírása alapján
19. VÁMSZER Géza 1977,
20. TREIBNER, Gustav, Burzenland, IV. köt., Brassó, 1929, I. rész 9.
21. SZ. BAKK Endre leírása
22. Uo.
23. C.P.J. Covasna, Zone istorice Tg. Secuiesc. 1990
24. Az együtteshez tartozó, Nepomuki Szent János tiszteletére szentelt, 1740-ben épült kápolnát 1975-ben úrbóvítás miatt lebontották

Irodalom

1. CSEREY Zoltán, INCZE László, BINDER Pál (1993-94): Kézdivásárhely I-VII. Kanta, Kézdiorszfallu, in: Háromszék, 1993-94. évfolyamokban
2. CURINSCHI VORONA, Gheorghe (1968): Restaurarea monumentelor, București
3. CURINSCHI VORONA, Gheorghe (1996): Arhitectura, urbanism, restaurare, București
4. CHOAY, Françoise (1980): La regle et le modele, Seuil, Paris
5. CHOAY, Françoise (1992): L'allégorie du patrimoine, Seuil, Paris
6. DÁVID Ferenc (1992): A védelem tudományos előkészítése, in: Az Egri Nyári Egyetem Előadásai
7. DRÁGUŢ, Vasile (1976): Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească, Bucureşti
8. FABINI, Hermann (1983): Baugeschichtliche Entwicklung von Alt-Hermannstadt, Sibiu
9. GRECEANU, Eugenia (1982): Ansamblul urban medieval Piteşti, Bucureşti
10. INCZE László (1995-96): A régi Kézdivásárhely képekben, műemlékek, in: Háromszék 1995-96. évfolyamai
11. INCZE László (é.n.): Kézdivásárhely, kézirat
12. INCZE László, SZŐCS Géza, SZABÓ Judit, (1997): Kézdivásárhely, Városkönyv.
13. MÁTÉ Zsolt (1995), Fejezetek a történeti települések értékvédelme című tárgykörből, in: Tusnád, 1992-94. T3, Sepsiszentgyörgy
14. MURÁDIN B. Katalin (1983): Identificarea și clasarea elementelor de arhitectură tradițională din județul Covasna, lucrare de doctorat
15. NIEDERMAIER, Paul (é.n.), Tîrgu Secuiesc, dezvoltarea urbanistică a unui târg în secolele XIV-XVII., manuscris
16. ORBÁN Balázs (1869): A Székelyföld leírása..., III. kötet, Pest
17. ROMÁN András (1992): A történeti városok kartájának története és tanítása, Eger

18. ROMÁN András (1992a): Új építészet a történeti városokban, Eger
19. SYLVESTER Lajos, INCZE László (1972): Kézdivásárhely, Kézdivásárhelyi Múzeum kiadványa
20. SZENTKATOLNAI BAKK Endre (1895): Kézdivásárhely és az ottani JANCSÓ családok története, Kézdivásárhely
21. TIMON Sámuel (schmerhoffi) (1733): Imago Antiquae Hungariae, Kassa
22. TÓTH Zoltán (1992): A rehabilitáció rendezési tervei, Eger
23. VÁMSZER Géza (1977): Az udvartér – Kézdivásárhely régi települési formája, in: Életforma és anyagi műveltség, Kriterion, Bukarest
24. VOSAHLIK, Ales (1992): A város különösen védendő értékei, Eger

Structura urbană specifică și siturile istorice ale oraşului Târgu Secuiesc (Rezumat)

Lucrarea tratează structura urbană unică a oraşului Târgu Secuiesc, pornind de la formarea acesteia, pe baza izvoarelor istorice. Delimitează zonele de interes patrimonial, publică lista monumentelor arhitecturale și face propuneri pentru reabilitare. Textul prescurtat al lucrării a apărut în volumul TUSNAD 1998 (lucrările simpozionului științific internațional).

The Specific Urban Structure of Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc), and Its Protected Areas (Abstract)

Spatially, Kézdivásárhely is configured as a courtyard and court-lane shaped settlement. The paper presents its major elements, delimits the areas of historical interest, presents a list of the architectonic monuments of the town, and proposes solutions for their restoration.

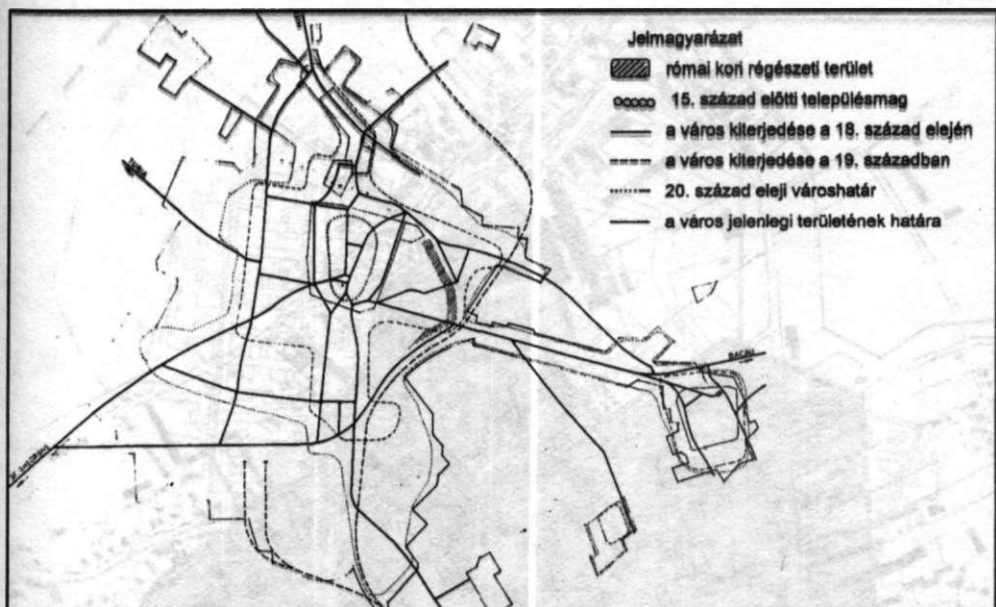
1. ábra Kézdivásárhely és környéke az I. Katonai felmérés térképén, 1764–1784

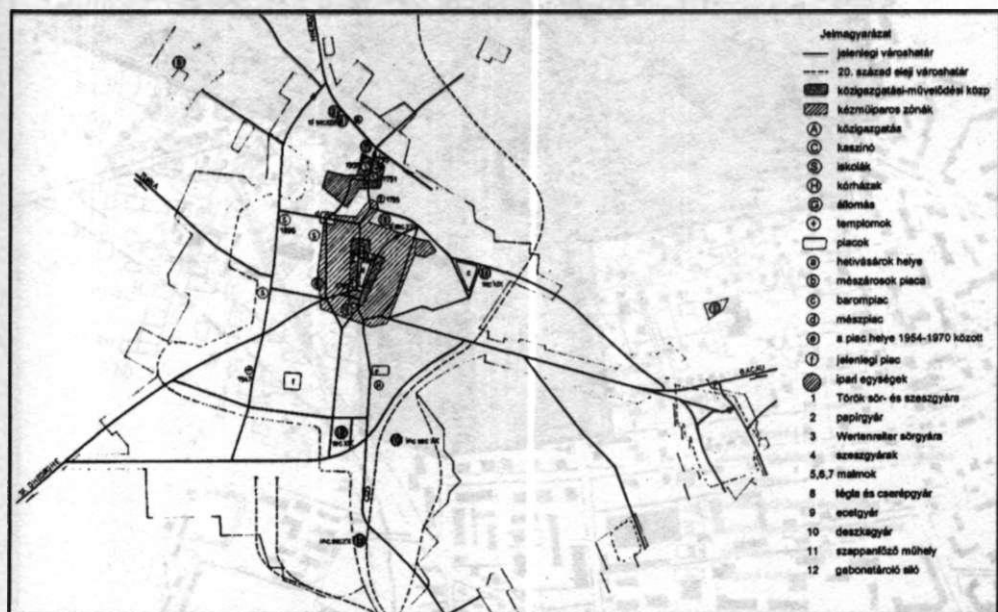
2. ábra Kézdivásárhely és környéke a II. Katonai felmérés térképén, 1806–1860

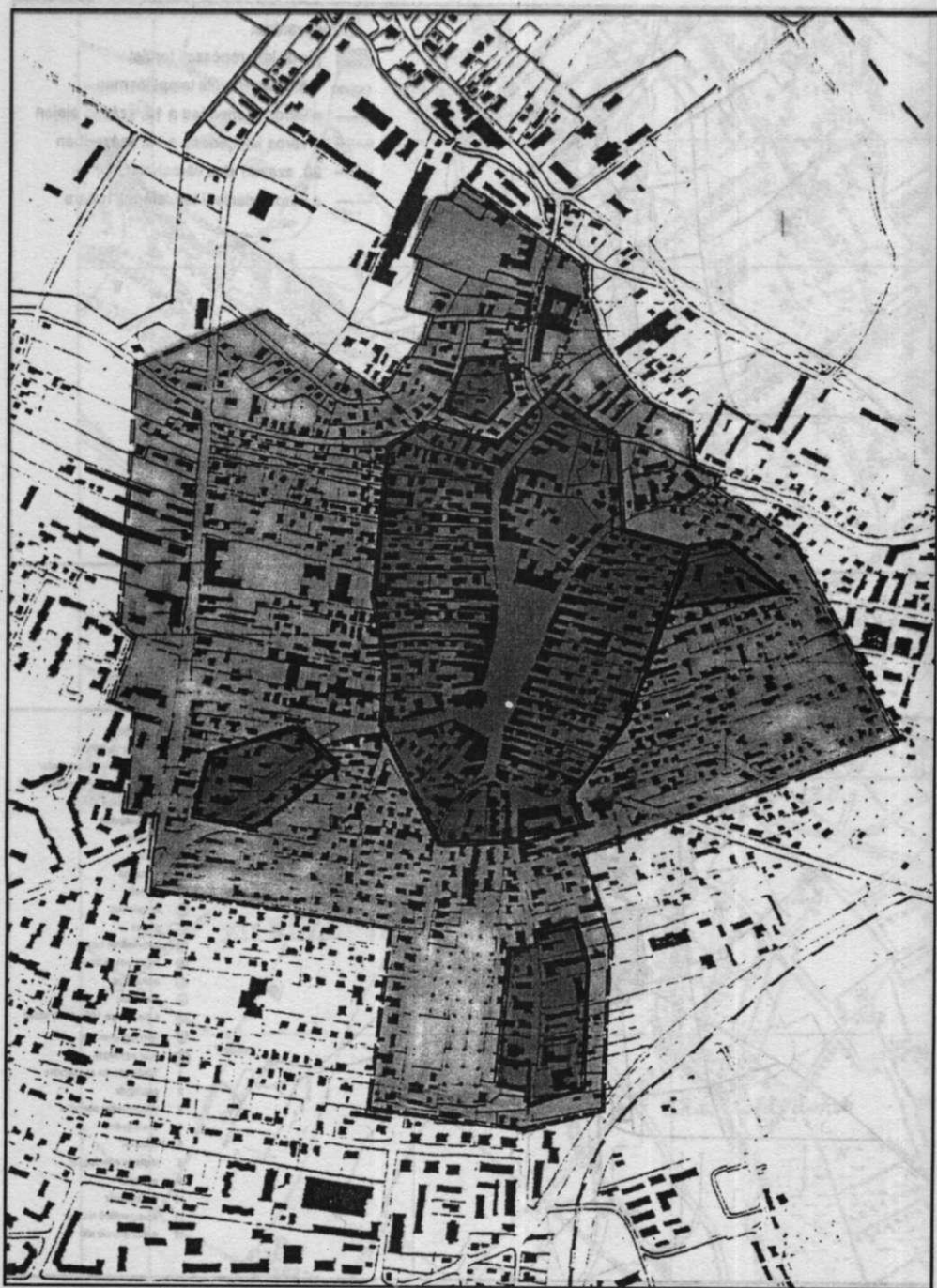

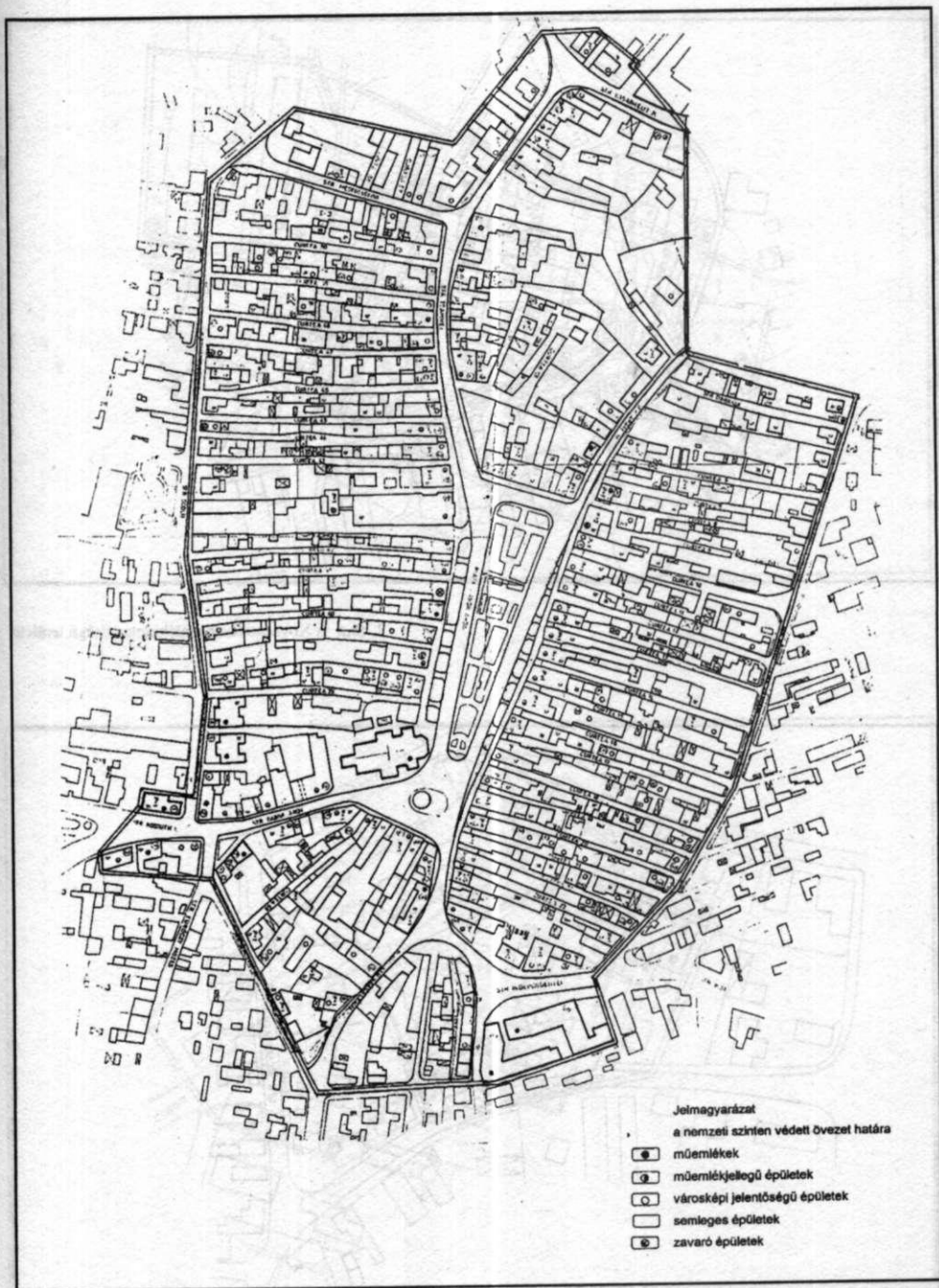
4. ábra Kézdivásárhely történeti fejlődésének a térképe

5. ábra Kézdivásárhely történeti funkcionális zónáinak térképe

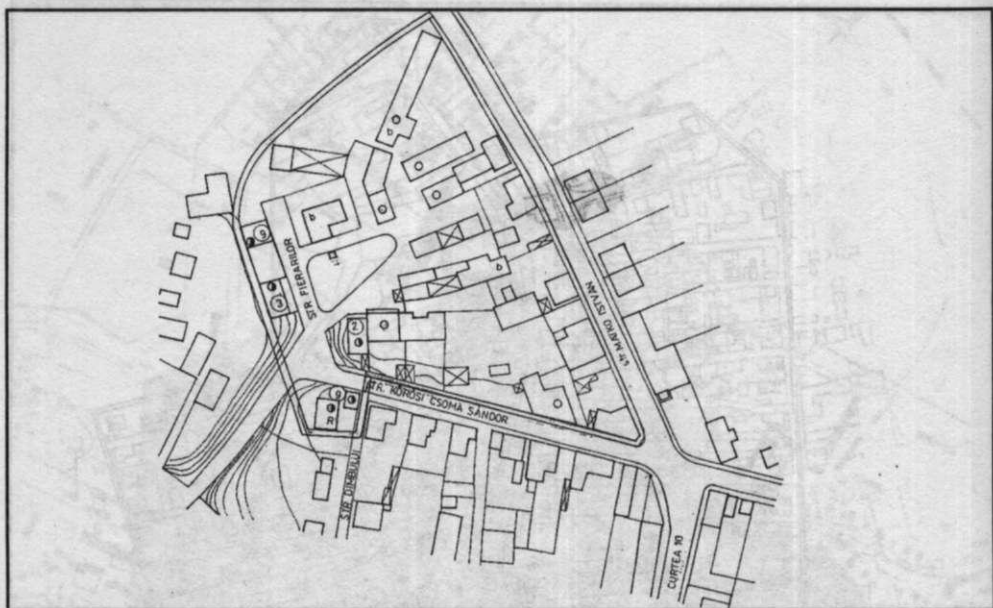

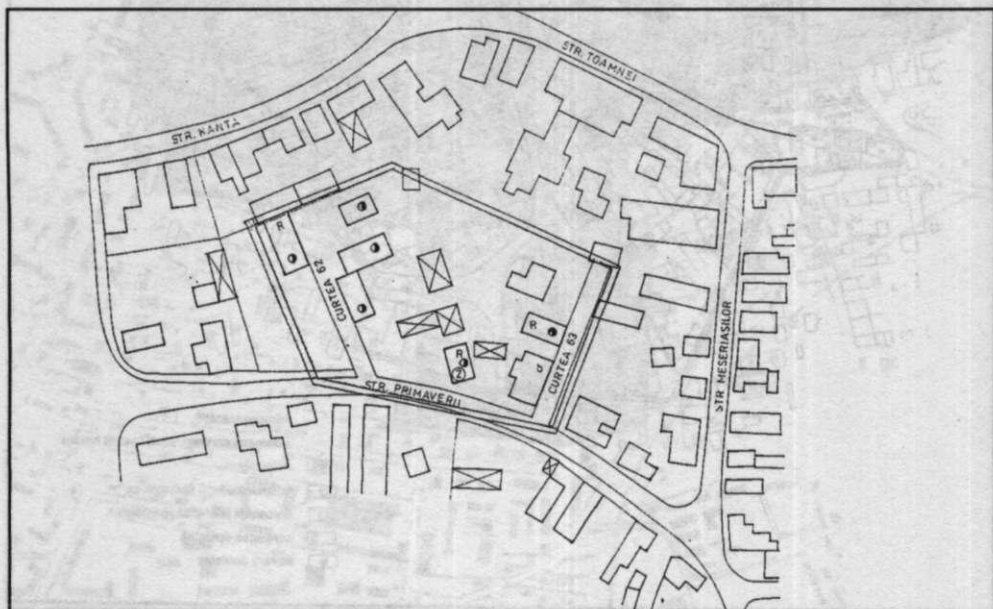

7. ábra A városközpont műemléki jelentőségű területe – az épületek történeti-építészeti érték szerinti csoportosítása.

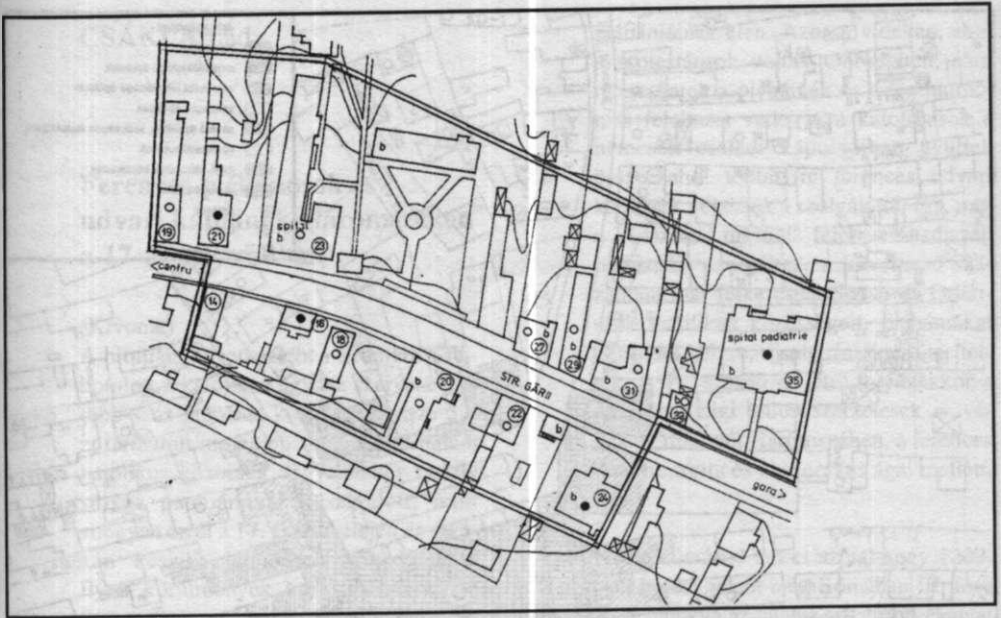

8. ábra A Kovácszer műemléki jelentőségű területe

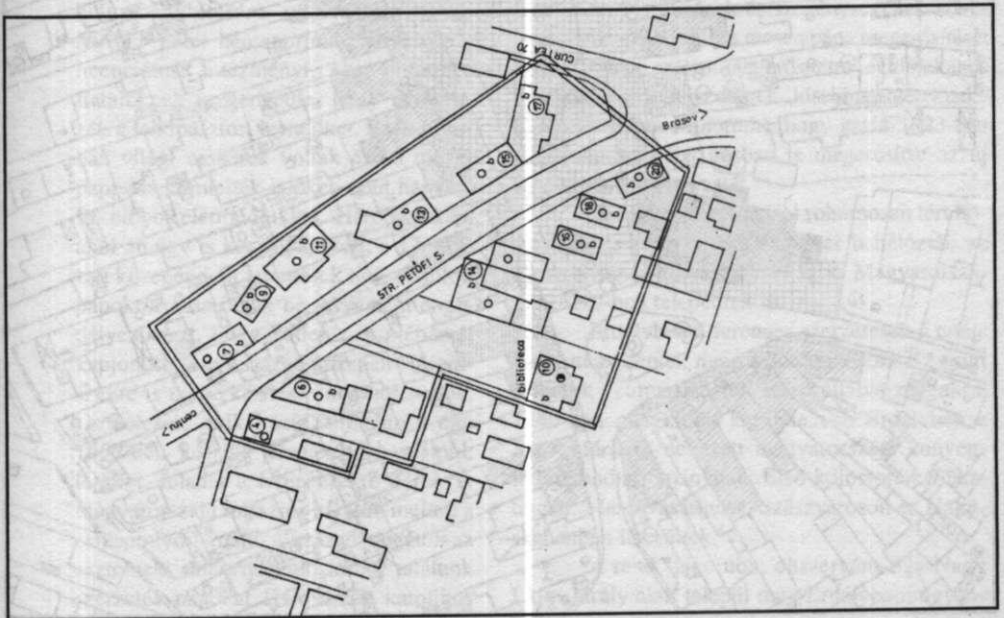

9. ábra A Degécia műemléki jelentőségű területe

10. ábra A Vasút utca védett szakasza

11. ábra A PETŐFI utca védett szakasza

